

Dižkoki

Latvijas ainava nav iedomājama bez mežiem, tāpat kā lauku kultūrainava bez atsevišķi augošo koku grupām, alejām un ilgu mūžu nodzīvojušiem dižkokiem. Lielos, par citiem dižākajos kokos cilvēki senos laikos saskatīja dieva klātbūtni un tos godāja par svētiem. Vēl tagad Latvijā zaļo vairāki šādi senču svētie koki. Latviešu dzīves uztvere un vēsturiskais dzīves veids viensētās ir tas, kam pateicoties mums ir tik daudz veco koku, senatnes liecinieku - dižkoku.

Dižkoki ir gan vietējo, gan intro-ducēto koku sugu vecākie un lielākie eksemplāri, mūsu valsts vecākās dzīvās būtnes. Vārds "dižs" nāk no Kurzemes ar nozīmi "liels". Kopš 20. gs. vidus vārds "dižkoks" tautā tiek pieņemts visu valsts aizsargājamo, lielus izmērus sasniegušo un vēstu-risko koku apzīmēšanai.

No viduslaiku robežu aprakstiem uzzinām, ka visbiežāk par robež-zīmēm izmantoja lielus kokus - egles, ozolus, liepas un vīksnas, kam mizā tika iegriezti krusti vai kādas citas zīmes. Šādus kokus no iznīcīnāšanas centās pasargāt pat ar Landtāga lēmumiem. Izsenis tika sargāti arī bišu koki - ozoli, priedes, liepas - ar stumbros izcirstām do-rēm. Šie bija pirmie mūsu valstī aiz-sargājamie koki, no kuriem daži zaļo vēl tagad.

Plašāks dižkoku apzināšanas un saudzēšanas darbs sākās Latvijas Republikā 20. gs. 20. gados. Skolotājs Zelmārs Lancmanis 1924. gadā publicē pirmo dabas retumu un kultūras pieminekļu sarakstu, kurā iekļauti 14 sugu 112 koki (Lancmanis, 1924). Valsts aizsardzībā ņemto parku, aleju un koku - dabas pieminekļu - sarakstus publicēja "Valdības Vēstnesis". Tā līdz 1940. gadam oficiālu aizsardzību ieguva 39 dižkoki un 335 alejas 474,245 kilometru kopgarumā.

Kara un okupāciju gados dižkoku apzināšana Latvijā uz ilgu laiku apsīka. 1961. gadā veco un savdabīgo koku izpēti atsāka mežkopis Staņislavs Saliņš (Saliņš, 1962, 1970, 1974). Viņš ieteica par dižkoka pamatkritēriju pieņemt stumbra apkārtmēru 1,3 m augstumā no zemes. Veco muižu parkos un dendrārijos augošo introducēto koku apzināšanu šajā pašā laikā veica ZA Botāniskā dārza darbinieki Raimonda Cinovska vadībā (Cinovskis, 1999). 1977. gadā Latvijas MP pieņēma lēmumu par 1037 dižkoku, savdabīgo un introducēto koku aizsardzību. 1970. gados Latvijā aizsākās dižkoku apzināšanas un aizsargāšanas kustība. Pateicoties daudzu entuziastu pūlēm, ik gadus tiek apzināti arvien jauni dižkoki. Pašlaik sabiedriskā fonda "Dabas retumu krātuve" arhīvā ir ziņas par gandrīz 8000 dižkokiem. Tomēr ne tuvu visi mūsu valsts dižkoki apzināti; daudziem nav zināma precīza adrese; nav pēdējos gados veikti mērījumi.

Izmantojamās metodes raksturojums

Dižkoku uzskaitēi izmanto apsekojuma metodi. Iespējamajam dižkokam ir jānosaka apkārtmērs, augstums, vēlams izmērīt arī dižkoka vainaga projekciju. Dižkoka resnumu mēra 1,3 m augstumā no zemes (aptuveni cilvēka krūšu augstumā). Ja resnais koks aug uz kraujas nogāzes, tad mērīšanas augstums 1,3 m tiek skaitīts no kalna puses. Jāraugās, lai mērlente neveidotu kūkumus, bet ietu perpendikulāri stumbra asij pa tievāko vietu. Ja koka stumbrs 1,3 m augstumā vai zemāk sadalās divās starās, tad katra stara jāmēra atsevišķi.

Būtu vēlams pajautāt vietējiem iedzīvotājiem par dižkoku vēsturi, lai no neatkarīga vērtētāja uzzinātu spriedumu par pieminekļa nozīmību. Ap veciem, lieliem kokiem parasti ir vijušies arī seni, lieli notikumi.

Novērojuma vietas (parauglaukuma) izvēle dabā

Ziņas par līdz šim reģistrētajiem dižkokiem var iegūt ZBR administrācijā vai meklēt internetā (pašlaik apskatāms vienīgi Limbažu raj. dižkoku saraksts: <http://www.dabasretumi.lv/ParMums/Limbazu-koki.htm>).

Novērojumu veikšanas princips

Vispateicīgākais laiks dižkoku meklēšanai un uzmērīšanai ir pavasaris, pirms lapu plaukšanas, kā arī rudens un ziema, kad iespējams pārredzēt ievērojami plašāku apkārtni nekā vasarā pēc lapu saplaukšanas. Apkārtējo koku un krūmu lapotne var apgrūtināt vai pat padarīt neiespējamu mežos un krūmos augošo koku uzmērīšanu (noteikt augstumu).

Metodes priekšrocības

Iesaistoties daudziem interesentiem, samērā īsā laikā iespējams iegūt ziņas par daudziem dižkokiem.

Metodes nepilnības

Kā rāda līdzšinējā pieredze, dažādu autoru veiktie viena un tā paša koka mērījumi var atšķirties.

Klajumā augošiem kupliem kokiem grūti noteikt pareizo augstumu. Jo kuplāks ir koka vainags, jo lielāka iespēja kļūdīties. Bezlapu periodā ir labākas izredzes iegūt precīzu rezultātu - tad ir iespējams vizēt caur vainaga sānu zariem uz koka galotni pret stumbra asi. Kuplo dižkoku vainaga forma jānovērtē un jāuzskicē no iespējami lielā attāluma divos savstarpēji perpendikulāros virzienos.

Darba drošība

Nedrīkstētu uzmērīt dižkokus brāzmaina vēja, vētras un negaisa laikā.

Novērojuma protokola aizpildīšanas metodika

Apsekotā koka raksturojumam jāaizpilda šim nolūkam paredzētās ailes *novērojuma protokolā*.

Novērojumu veikšana

Novērojumi tiek veikti atbilstoši novērojumu metodes aprakstam. Citu īpašu prasību novērojumu veikšanai nav.

Novērojuma mērķi

1. Iegūt ziņas par ZBR teritorijā augošajiem vēl neregistrētajiem dižkokiem, pārbaudīt agrāk reģistrēto dižkoku stāvokli un aktualizēt dižkoku izmērus.

2. Iegūtās ziņas izmantot dižkoku aizsardzības pasākumu plānošanai.

Nepieciešamā kvalifikācija

Jāpazīst koku sugas, jāprot rīkoties ar mērinstrumentiem un jāprot lasīt topogrāfiskās kartes.

Nepieciešamais inventārs

- novērojuma protokols;
- paliktnis pierakstu veikšanai;
- rakstāmpiederumi;
- apsekojamās teritorijas karte (vēlams 1:10000 topogrāfiskās kartes);
- kompass;
- mērlente;
- eklimetrs;
- fotoaparāts (vēlams digitālais);
- vēlams GPS uztvērējs.

Papildu ziņas

Pašreiz vietējo un svešzemju sugu dižkoki uzskatāmi par dabas pieminekļiem un bauda valsts aizsardzību, ja to stumbra apkārtmērs vai augstums sasniedzis noteiktos izmērus.

Tomēr ne vienmēr koka nozīmības izteikšanai pietiks ar stumbra apkārtmēru vai augstumu. Kā vietējās nozīmes dižkokus jeb dižkoka kandidātus vajadzētu uzskaitīt arī nedaudz tievākus kokus (izmēri tabulas otrajā ailē). Ne tikai paši dižkoki, bet arī to ainaviskais novietojums var būt par kritēriju koku aizsardzībai. Tā, piemēram, visi attēlā redzamie ozoli ir ainaviski, kaut tikai 3 no tiem pēc stumbra apkārtmēra atbilst dižkoka izmēriem.

Sastādījis Ansis Opmanis

Foto © Māris Zeltiņš 2005.gada oktobris

Ainaviska ozolu grupa
Lēdurgas pagastā pie Laučiem

Dižkoku kritēriji

Dižkoka galvenais kritērijs ir tā izmērs un vecums.

Par dižkoka noteicošo lielumu ir pieņemts tā apkārtmērs krūšu augstumā (1,3 m).

Lai izcils koks tiktu iekļauts valsts nozīmes dižkoku skaitā, tam jāatbilst noteiktiem izmēriem. Tie noteikti LR 16.03.2010. Ministru kabineta noteikumu Nr.264 "Īpaši aizsargājamo dabas teritoriju vispārējie aizsardzības un izmantošanas noteikumi" 2. pielikumā „Aizsargājamie koki – vietējo un svešzemju sugu dižkoki (pēc apkārtmēra vai augstuma)”.

Aizsargājamie koki – vietējo un citzemju sugu dižkoki (pēc apkārtmēra vai augstuma)

Nr. p.k.	Nosaukums latviešu valodā	Nosaukums latīņu valodā	Apkārtmērs 1,3 metru augstumā (m)	Augstums (m)
I Vietējās sugas				
1.	Āra bērzs (kārpainais) bērzs	<i>Betula pendula (Betula verrucosa)</i>	3,0	33
2.	Baltalksnis	<i>Alnus incana</i>	1,6	25
3.	Blīgzna (pūpolvītols)	<i>Salix caprea</i>	1,9	22
4.	Eiropas segliņš	<i>Euonymus europaeus</i>	1,0	6
5.	Hibrīdais alksnis	<i>Alnus x pubescens</i>	1,5	32
6.	Melnalksnis	<i>Alnus glutinosa</i>	2,5	30
7.	Meža bumbiere	<i>Pyrus pyraeaster</i>	1,5	13
8.	Meža ābele	<i>Malus sylvestris</i>	1,5	14

9.	Parastā apse	<i>Populus tremula</i>	3,5	35
10.	Parastā egle	<i>Picea abies</i>	3,0	37
11.	Parastā goba	<i>Ulmus glabra</i>	4,0	28
12.	Parastā ieva	<i>Padus avium</i>	1,7	22
13.	Parastā (ogu) īve	<i>Taxus baccata</i>	0,6	8
14.	Parastā kļava	<i>Acer platanoides</i>	3,5	27
15.	Parastā liepa	<i>Tilia cordata</i>	3,5	33
16.	Parastais osis	<i>Fraxinus excelsior</i>	3,5	34
17.	Parastais ozols	<i>Quercus robur</i>	4,0	32
18.	Parastais pīlādzis	<i>Sorbus aucuparia</i>	1,5	21
19.	Parastā priede	<i>Pinus sylvestris</i>	2,5	38
20.	Parastais skābardis	<i>Carpinus betulus</i>	1,5	20
21.	Parastā vīksna	<i>Ulmus laevis</i>	4,0	30
22.	Purva bērzs (pūkainais bērzs)	<i>Betula pubescens (Betula alba)</i>	3,0	32
23.	Šķetra	<i>Salix pentandra</i>	1,6	22
24.	Trauslais vītols	<i>Salix fragilis</i>		
25.	Parastais kadiķis	<i>Juniperus communis</i>	0,8	11
II Citzemju sugas				
26.	Baltais vītols	<i>Salix alba</i>	4,5	20
27.	Baltā robīnija	<i>Robinia pseudoacacia</i>	1,9	20
28.	Balzama baltegle	<i>Abies balsamea</i>	1,5	24
29.	Eiropas baltegle	<i>Abies alba</i>	2,7	32
30.	Eiropas ciedrupriede	<i>Pinus cembra</i>	1,6	22
31.	Eiropas lapegle	<i>Larix decidua</i>	3,2	39
32.	Holandes liepa	<i>Tilia x europaea</i>	2,8	26
33.	Kalnu kļava	<i>Acer pseudoplatanus</i>	2,2	20
34.	Lēdebūra lapegle	<i>Larix ledebourii</i>	3,0	34
35.	Krimas liepa	<i>Tilia x euchlora</i>	1,9	20
36.	Lauku kļava	<i>Acer campestre</i>	1,5	18
37.	Mandžūrijas riekstkoks	<i>Juglans mandshurica</i>	1,6	18
38.	Melnā priede	<i>Pinus nigra</i>	1,9	23
39.	Menzīsa duglāzija	<i>Pseudotsuga menziesii</i>	2,4	30
40.	Papele	<i>Populus spp.</i>	5,0	35
41.	Parastā zirgkastaņa	<i>Aesculus hippocastanum</i>	3,0	23
42.	Eiropas dižskābardis	<i>Fagus sylvatica</i>	3,8	30
43.	Pensilvānijas osis	<i>Fraxinus pennsylvanica</i>	2,0	23
44.	Platlapu liepa	<i>Tilia platyphyllos</i>	3,1	27
45.	Pelēkais riekstkoks	<i>Juglans cinerea</i>	2,8	20
46.	Rietumu tūja	<i>Thuja occidentalis</i>	1,5	16
47.	Saldais ķīrsis	<i>Cerasus avium</i>	1,6	12
48.	Sarkanais ozols	<i>Quercus rubra</i>	1,9	27
49.	Sarkstošais vītols	<i>Salix x rubens</i>	3,1	25
50.	Sibīrijas baltegle	<i>Abies sibirica</i>	1,8	30
51.	Sibīrijas ciedrupriede	<i>Pinus sibirica</i>	1,9	22
52.	Sudraba kļava	<i>Acer saccharinum</i>	3,2	26
53.	Veimuta priede	<i>Pinus strobus</i>	2,7	36
54.	Vienkrāsas baltegle	<i>Abies concolor</i>	1,7	32

Dižkoki

Novērojumu veic (vārds, uzvārds)

Adrese: LV-

Tālrunis: E-pasts:

Datums (dd.mm.gggg)/...../.....

Dižkoka atrašanās adrese (novads, pilsēta, pagasts)

.....

.....

Orientieri (māja, apdzīvota vieta, autobusa pietura, dzelzceļa stacija, baznīca, kapsēta, skola, muiža, šoseja, ceļš, elektrības, telefona līnijas, trase, tilts, upe, strauts, grava, grāvis, ezers, robeža, tornis u.c.)

.....

.....

.....

Zemes īpašnieks (vēlams norādīt - vārds, uzvārds, adrese, tālrunis, e-pasts)

.....

Koka suga

Koka stumbra apkārtmērs (m) (1,3 m augstumā no zemes)

Koka augstums (m) (vēlams norādīt pirmā zara, vainaga vai visa koka augstumu)

Vainaga maksimālais rādiuss (m) (attālums no koka stumbra vidus līdz tālākā zara galam)

Koka veselības stāvokļa vērtējums, īpatnības (māzeri, pāresnījums, zaru tilti, saaugumi, vēja slotas, neparasta vainagu forma, virszemes saknes u.c.)

.....

.....

.....

Aug (mežā, izcirtumā, mežmalā, krūmājā, parkā, kapsētā, savrup, tīrumā, atmatā, ceļmalā u.c.)

.....

.....

.....

